

NOGMAALS DE TOEPASSING VAN DE SACHSENSPIEGEL INZAKE MUNT: HET GEVAL METZ

Prof. Dr. Jean Baerten (V.U.B.)

I. INLEIDING

In een vorig artikel hebben wij gewezen op het belang van de teksten afkomstig uit Metz, als enig bewijs ooit aangevoerd van een effectieve keizerlijke muntslag met eigen beeldenaar tijdens een verblijf in een bisschopsstad. Tevens hebben wij gewag gemaakt van tegenspraken en onnauwkeurigheden bij de auteurs die deze teksten aanhalen (1).

Na een studieverblijf in de stedelijke bibliotheken van Epinal en Metz en in de departementale en stedelijke archieven in laatst genoemde stad, verkoren wij thans in de mogelijkheid om dat bronmateriaal kritisch te evalueren.

Het is er ons om te doen na te gaan wanneer de muntmissie van keizer Karel IV tijdens zijn verblijf te Metz in 1356 wordt vermeld en of de beschrijvingen die van de guldens en groten gegeven worden stroken met de gekende numismatische gegevens.

II. HISTORIOGRAFISCH ASPECT

A. De kronieken die de muntslag niet vermelden

Het is opvallend dat de 14de- eeuwse kronieken soms niets verhalen over de komst van Karel IV (2) en wanneer ze dat wel doen slechts een kort relaas geven waarin over de munt niets wordt medegedeeld (3). Wij moeten derhalve onze hoop stellen op latere kroniekschrijvers, die eventueel thans verloren bronnen nog konden raadplagen.

Jaique Dex (of Jacques d'Esch), overleden in 1455, was bijzonder goed op de hoogte van de geschiedenis van Metz. Zijn relaas over het verblijf van Karel IV aldaar beslaat niet minder dan vijf bladzijden in de uitgave van Wolfram. Hij rept echter met geen woord over de muntslag (4).

Een andere goed geïnformeerde bron is de kroniek (of de annalen) genaamd naar de deken van Saint Thiébault of de pastoor van Saint-Eucaire te Metz, die handelt over de periode van 1229 tot 1463. Zij maakt melding van Karels bezoek en kent alle personen die tot diens gevolg behoorden. Van enige muntmissie heeft de auteur echter geen weet (5).

Evenmin vindt men daarvoor enig spoor terug in de "Chroniques de la noble ville et cité de Metz" (-1471)(6).

De kroniek van Philippe de Vigneulles is wel een universele, maar ze stelt in de eerste plaats belang in de geschiedenis van Metz tot 1525. Het is de meest volledige, soms zelfs de unieke bron. De auteur toonde zich bijzonder nieuwsgierig, raadpleegde char-

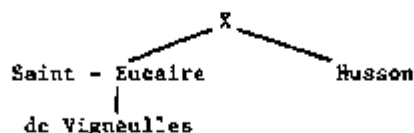
tarverzamelingen, verwerkte originele stukken in zijn betoog of legde uit waarom ze niet meer voorhanden waren. Hij deinsde er niet voor terug om zijn voorgangers woordelijk te kopiëren zonder kritiek (7). Het lijkt dan ook geen twiifel dat, als hij iets in verband met Karels muntslag veruomen had, hij het klakkeloos zou hebben weergegeven. Zoals wij heeft hij blijkbaar in de 14de- en 15de-eeuwse bronnen niets gevonden (8).

Nochtans werd de Vigneulles in de numismatische literatuur vaak geciteerd ter onderstanting van de maximalistische stelling dat er werkelijk keizerlijke munt werd geslagen (9). De verwarring met de bronnen die daar wél voor in aanmerking komen is ontstaan door de verwerking van alle kronieken van Metz door Huguenin onder de gemeenschappelijke naam van de allerbekandste: Philippe de Vigneulles. Deze laatste citeerde alleen de normatieve tekst waarin het keizerlijk recht op muntslag wordt weergegeven (11).

B. De kronieken die de muntslag wél vermelden

De eerste kroniekschrijver die de muntslag van Karol IV vermeldt is Jacomin Musson, wiens "Chronique de Metz" de periode 1200-1518 bestrijkt en tot 1531 werd voortgezet (12). Eigenaardig is wel dat hij dit niet doet in de passus over het bezoek van de keizer in 1356 (13), maar bij het jaar 1438. Hij opent aan parenthesis op folio 26 voor een opsomming van het keizerlijk gevolg (14) en op de volgende folio lezen wij de passus die ons aanbelangt: "Icen ledit empereur fit faire et forgier de la monnoie en Metz comraable

et de bon argent, qui valloit son pris, et y avoit d'ung cousté ung sigle et de l'autre l'ymaige de l'empereur" (15). Het lijkt erop of Hussion heeft, terwijl hij de 15de eeuw behandelde, plots informatie gekregen over het midden van de 14de. Waar hij ze haalde, daar hebben wij het raden naar. Marie Dorner peilde in 1921 naar de verbanden tussen Hussion en de Vigneulles. In tegenstelling tot Michelant wijst ze elke beïnvloeding van de ene op de andere van de hand (16). De passus over de muntslag levert een bewijs te meer voor haar stelling. Zij toonde eveneens op overtuigende wijze aan dat er geen sprake kan zijn van een gemeenschappelijke bron waaruit beide zouden geput hebben (17). Wel aanvaardt zij het bestaan van een bron X waarvan hun respectievelijke bronnen zouden afgeleid zijn. Dit zou maar opgaan voor de periode tot 1400; daarna vervalt de bronnenverwantschap tot in 1464, wanneer beiden schatplichtig worden aan Jean Aubrion die in dat jaar begint (18). Om deze conclusie kunnen wij bijtraden, aangezien Hussion de gebeurtenissen van 1356 pas in 1498 verlaat. Indien de genealogie der manuscripten er uitziet zoals Marie Dorner voorstelt,

dan is er toch een bron Y waarop de Vigneulles en Hussion op verschillende wijze reageerden: de hogervermelde normatieve bron

waarover wij het verder nog zullen hebben (19).

Makke Husson in het begin van de 16de eeuw gewag van een emissie van zilvermunt te Metz in 1356, dan voegt de tusschen 1543 en 1556 opgestelde (20) "Chronique dite de Fraillon" daar nog guldens aan toe. In een 16de-eeuws manuscript van de stadsbibliotheek te Epinal (21) lezen we volgende passus die door Ruguenin werd gepubliceerd onder de naam Philippe de Vigneulles (22): "Le temps durant que l'empereur estoit à Metz il fist faire monnoy dor et d'argent, cest assavoir florins dor comme petits florins ou il y avoit dung costel ung empereur et de lautre costel ung aigle et valloient IX gros et demy monnoye de Metz. Et la monnoye d'argent estoit a la faisson dung gros tornois ou il y avoit d'unepart la moities dung empereur armez tenant son espee en sa main et d'aultrepart une aigle et son nom escript alentour et valloit ledit gros d'argent XII d s. Et fist huchier ladite monnoye par ung sien chevalier devant le palais de Metz et jetta ledit chevalier une poignée d'icelle monnoye apres ledit huchement fait".

Deze kroniek ontleent veel aan Dex, uiteraard voor de periode vóór 1455. Daar Dex gaanszins handelt over de muntslag (23) moet de informatie aan een andere bron zijn ontleend (bijvoorbeeld aan Husson voor de zilvermunt) of uitgevonden (in casu de goudgulden).

III. NUMISMATISCH ASPECT

Ofschoon de muntslag van Karel IV te Metz een cruciale plaats inneemt in het debat over het keizerlijk muntrecht, werd nooit aandacht besteed aan de kwaliteit van de informatie verstrekt door de kronieken. In deze berichtgeving moeten twee gegevens onder de loupe genomen worden: de beeldenaars en de koers.

A. De beeldenaars

1. De silverwent

Het zou om een Tournoe groot gaan, met op de ene zijde de gewapende keizer met het zwaard in de hand en op de andere een adelaar (24). Karel IV heeft elders wel degelijk groten geslagen, maar niet met dergelijke beeldenaars. Zowel in Bonn (25) als in Luxemburg (26) gaf hij groten met de adelaar uit, maar zijn beeltenis komt daar niet op voor; wel het typisch kort kruis omgeven door een dubbel omschrift.

Afb. 1 Groot
Karel IV (1346 - 1357)
Luxemburg

In Bohemen sloeg hij echte Tourse groten, waarop men laatstge-
noemde baaldenaar in combinatie met het typisch "châtel tournois"
aantreft (27).

Afb. 2 *Tourse groot*
Karel IV als keizer (1355 - 1378)
Bohemen

2. De goudmant

Er wordt gewag gemaakt van een gulden met op de ene zijde de kei-
zer en op de andere een adelaar, maar men zegt niet hoe de keizer
wordt waargegeven (28).

Twee typen gulden van Karel IV zijn bekend:

- de traditionele gulden met Sint Jan en de lelie, geslagen in
Frankfurt (29) en in Luxemburg (30);

Afb. 3 *Florentijnse gulden*
Karel IV als koning (1347-1355)
Luxemburg

Afb. 4 *Florentijnse gulden*
Karel IV als koning (1347-1355)
Frankfurt

- de nieuwe gulden of ducaat die in Bohemen werd geslagen (31), met op de voorzijde de gekroonde keizer met scepter en rijksappel en op de keerzijde een leeuw.

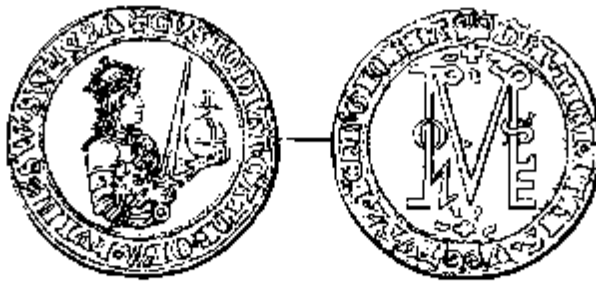
3. Kritische beschouwingen

Geen van de bekende munttypes komt dus overeen met die welke Karel IV te Metz zou hebben gebruikt. Het spreekt boekdelen dat beeldenaars worden vermeld die de Roomse koningen pas in de 15de eeuw aanwendden. Met name is de koning met het zwaard een beeldenaar die op de gulden van Sigismund (1410-1437) voor het eerst voorkomt (32), bovendien is die gekoppeld aan de adelaar.

Afb. 5 Goudgulden
Sigismund (1410 - 1437)
Huesenberg

Op het einde van de 15de eeuw prijkt de vorstelijke figuur met zwaard ook op de zilveren remlen (33).

Afd. 6 Zilveren Raanl
 Maximiliaan van Oostenrijk (1487 - 1519)
 Brabant

Het is derhalve overduidelijk dat de kroniekschrijvers geen munten uit de tijd van Karel IV beschrijven. Zij putten uit latere numismatische bronnen. Met anachronismen delven vervalsers nu eenmaal hun eigen graf.

Wat de beeldenaars betreft is het dus uitgesloten dat de kroniekschrijvers hun informatie op het stuk van de munt ontleenden aan een oudere bron, geschreven door iemand die de munten zelf zag of zich baseerde op ooggetuigen.

Dat in 1356 voor die speciale gelegenheid nieuwe munttypes werden gesmeed die in de 15de eeuw model zouden staan, is een hypothese die een ernstig numismaat niet durft te formuleren.

B. De muntgarder

Op dit terrein liggen de zaken enigszins anders. Om de koers te bepalen kon een latere kroniekschrijver zich in archieven documenteren. Hij kon, zoals wij, de "atours" van 1340 en 1364 raadplegen

die de koers van beide denominaties vermelden, evenals het belastingcoëfficiënt (maltote) van 1359 dat de waarde van de gulden van Metz aangeeft.

De muntreglementeringen van 1340 (34) en 1364 (35) hanteren weliswaar niet dezelfde normen: in 1340 worden de koersen in Tourse denieren uitgedrukt en in 1364 in de lokale munt; deze laatste wordt ook in de maltote van 1359 gebruikt (36). Uit heel veel andere bronnen (37) kan echter worden opgemaakt dat de denier van Metz dubbel zoveel waard was als die van Tours; de koerswaarden van 1340 kunnen dus in lokale munt omgezet worden om uniforme statistieken te verkrijgen waarmee men volgende tabel kan opstellen (38):

Munt	Koers in denieren van Metz			
	1340	1356	1359	1364
Tourse groot	8 + 1 assille	[12] (39)	-	12 ^{1/2}
Gulden	76	[114] (40)	120	124

Hieruit kan men afleiden dat de verhouding tussen beide denominaties in 1356 gelijk blijft aan die van 1340 (9,5); in 1364 loopt ze op tot 9,9. Al bij al hebben de kroniekschrijvers ons op dit stuk dan aannemelijke gegevens verschaft. Hadden zij inzake de beeldenaars niet zo geblunderd, men zou voorwaar de hypothese van een oude tekstoverlevering niet van de hand hebben kunnen wijzen.

C. Het keizerlijk muntrecht te Metz

Daarmee is niet gezegd dat Karel IV niet het recht bezat om te Metz munt te slaan. Dat dit buiten kijf stond kan men afleiden uit een normatieve tekst, overgeleverd door een manuscript van de 14de eeuw (41), en uit een vidimus van 1486 (42). Behalve voor de passus die ons aangaat wijken ze wel van elkaar af, maar dit heeft te maken met latere aanpassingen (43). Wij baseren ons op het vidimus dat de oudste versie weergeeft. Het was de keizer bij een bezoek aan de stad toegestaan vanaf acht dagen tevoren tot acht dagen daarna munt in omloop te brengen zoals hij wilde en tegen de koers die hij bepaalde. Zo gaat het ook met de uitoefening van het banrecht en de rechtspraak: het regaliënrecht van de bisschop maakt plaats voor dat van de keizer (44).

De originele tekst vervat in het vidimus is niet gedateerd, maar uit een detail kan men concluderen dat hij dateert van vóór 1227: Sint-Truiden wordt nog als bezit van Metz vermeld (45) terwijl in dat jaar de Haspengouwe stad onder het gezag van de bisschop van Luik kwam (46). Aangezien het keizerlijk muntrecht te Metz een praktische toepassing betekent van de overeenkomst gesloten tussen Frederik II en de kerkelijke vorsten in 1220 (47), kan men genaigd zijn hierin de terminus post quem te zien. Doch laatstgenoemd document zinspeelt op een gelijksoortige, thans verloren overeenkomst uit de regering van Frederik I Barbarossa (1152-1190). Het is dus mogelijk dat Metz reeds vóór 1220 onder dergelijk regime leefde. Deze hypothese wordt kracht bijgezet door het feit dat de 13 gezworven, die er ten laatste in 1207 verschijnen, nog niet

in het vidimus werden opgenomen. Mendel voerde nog een ander argument aan: hij beschouwt 1197 als terminus ante quem omdat vanaf dan tot in 1220 geen keizers, doch slechts koningen regeerden ten gevolge van de strijd tussen Welfen en Gibelijnen. Ons lijkt het niet afdoend. Met zijn terminus post quem 1155, jaar waarin Frederik I tot keizer werd gekroond, kunnen we daarentegen wel instemmen (48).

De meest belangwekkende conclusie die men uit de teksten van Metz kan trekken is derhalve dat de regeling van 1220 daadwerkelijk teruggaat op die welke door Frederik I werd getroffen (49).

De vraag omtrent de praktische uitvoering van een theoretisch recht blijft echter open. Zo sloeg de zoon van Karel IV, Wenceslas, geen muntten ter gelegenheid van zijn bezoek aan Metz in 1384. De mees-rer-schepen bood hem integendeel een vergulde kulk met lokale guldens aan (50). Zelfs Frederik II had in 1214 en 1215, tijdens zijn aanwezigheid in de Moerselstad (51), het recht niet uitgeoefend dat hij enkele jaren later plechtig hernieuwde.

IV. CONCLUSIE

Het historiografisch deel van onze uiteenzetting leidde tot de vaststelling dat het verhaal van de muntslag te Metz door Karel IV heel laat in de kronieken opduikt.

Wanneer men het van uit numismatisch oogpunt onder de loupe neemt groeit de idee dat dit later gebroed een misbaksel is. Het volstaat niet "sahr detaillirte... nachrichten" over te nemen en, zoals

Böhmer (52), te veronderstellen dat ze "auf gleichzeitige aufzeichnungen beruhende" zijn. Wanneer men in de eigentijdse bronnen noch in uitgebreide compilaties enig bewijs vindt, zit men op glad ijs. Een duidelijker voorbeeld van amplificatie kan men zich moeilijk voorstellen.

Kennelijk kwam een van die Kroniekschrijvers bij het lezen van de tekst over 's keizers theoretisch muntrecht op de idee om aan te tonen dat Karel IV dat werkelijk uitvond. De onnauwkeurige anachronistische beschrijvingen van de stukken die zouden geslagen zijn lieten ons toe de falsaris te ontmaskeren. De numismatiek heeft hiermee eens te meer haar rol van hulpwetenschap van de geschiedenis vervuld.

NOTEN:

- (1) J. BAERTEN, *Over de toepassing van het artikel uit de Sachsen-spiegel inzake munt*, in *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 1989, pp. 11-34.
Over de konst van Karel IV te Metz, zie R. POLZ, *La proclamation de la Bulle d'or à Metz, le 25 décembre 1356*, in *Annuaire de la Société d'histoire et d'archéologie de la Lorraine*, deel LVII, 1957, pp. 159-167, maar de auteur raakt ons onderwerp niet aan.
- (2) *Chronice episcoporum Metensium 1260-1376*, uitg. G. WOLFRAM, in *Jahrbuch der Gesellschaft für Lothringische Geschichte und Altertumkunde*, deel X, 1898, pp. 325-327.
- (3) *Chronica universalis Mettensis*, in *M.G.H., S.S. rerum Germanicarum*, deel XXIV, p. 524; *Hainricus de Diessenhoven. Chronik 1316-1364*, uitg. A. HUBER, p. 106; *Die Chronik des Mathias von Neuenburg*, uitg. A. BOFMEISTER, 1955², in *M.G.H., S.S. rerum Germanicarum, N.S.*, deel IV, p. 486; C. NEBEL, *Die Chroniken der oberrheinischen Städte. Strassburg; Chronik des Jacob Twinger von Königshofen 1400 (1415)*, in *Die Chroniken der deutschen Städte vom 14 bis ins 16 Jahrhundert*, deel VIII, Leipzig, 1870, pp. 482-483;.
De meest volledige bron is het rond 1366 opgestelde *Chronicon Benesii de Weitmil*, uitg. J. EMLER, in *Fontes Rerum Bohemicarum*, deel IV, Praag, 1884, pp. 525-526. Over de waarde van deze bron, zie J. LOSERTH, *Die Chronik des Benesch Krabice von Weitmühl. Beitrag zur Kritik derselben*, in *Archiv für österreichische Geschichte*, deel 53, Wenen, 1875, pp. 301-333. Deze kroniekschrijver was een vertrouweling van Karel IV.
- (4) *Die Metzzer Chronik des Jacques Dex (Jacques d'Esch)*, uitg. G. WOLFRAM, in *Quellen zur lothringischen Geschichte*, deel IV, Metz, 1906, pp. 303-307.

- (5) Metz, Bibliothèque municipale, mes n° 1008, f° 5 r° - 6 r° en
DOM CALMET. *Histoire de Lorraine*, deel V, Nancy, 1752, pp.
XII-XIII. Deze kroniek wordt soms "chronique du curé de Saint
Eucaire" genoemd omdat de auteur die functie vervulde in 1443.
- (6) DOM CALMET, *op. cit.*, deel III, Nancy, 1748, p. CCXCI.
- (7) CH. BRUNEAU, *La chronique de Philippe de Vigneulles*, deel I,
Metz, 1927, pp. XV-XVII.
- (8) *Ibidem*, deel II, Metz, 1929, pp. 36-38.
- (9) Zie onze bijdrage vermeld in noot 1.
- (10) J.F. HUGUENIN, *Les chroniques de la ville de Metz*, Metz, 1836.
- (11) C. BRUNEAU, *op. cit.*, deel I, pp. 288-289.
- (12) J. HUSSON, *Chronique de Metz 1200-1525*, uitg. R. MICHELANT,
Metz, 1870.
- (13) *Ibidem*, p. 22.
- (14) *Ibidem*, p. 70: "Il est bien vrai que ci devant est fait
mention comment li sirez Joffroys Kynne fut maistre-eschevin
en l'an mil III C et LVI; mais il n'est point fait mention
de la venue de l'empereur Charles le Quart..."
- (15) *Ibidem*, p. 71.
- (16) H. DORNER, *Philippe de Vigneulles. Un chroniqueur messin des
XVe et XVIe siècles*, in *Mémoires de l'Académie de Metz*, deel
XLI-XLIII, 1913-1914 (1921), p. 92.

- (17) *Ibidem*, p. 95.
- (18) *Ibidem*, p. 98.
- (19) Zie verder.
- (20) Cfr. G. WOLFRAM, *op. cit.* (in noot 4), pp. LXXXII-LXXXIII.
- (21) Handschrift nr 131 (vroeger nr 30), f° 84 r°/v°.
- (22) HUGUENIN, *op. cit.*, p. 99.
- (23) Zie noot 4.
- (24) Zie noot 13 (Busson) en vooral noot 22 (Prailien).
- (25) A. NOSS, *König Karl IV prägte in Bonn*, in *Blätter für Münzfreunde*, 46, 1911, kol. 4777-4479. Zie ook A. SÜHLE, *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15 Jahrhundert*, 1964², p. 172.
- (26) E. BERNAYS & J. VANNERUS, *Histoire numismatique du comté puis duché de Luxembourg et de ses fiefs*, nr 128.
- (27) A. ENGEL & R. SERRURE, *Traité de numismatique du moyen âge*, deel III, pp. 1280-1281.
- (28) Zie noot 22.
- (29) P. JOSEPH & E. FELLNER, *Die Münzen von Frankfurt-am-Main*, Frankfurt, 1896, pp. 25-26 en 112, nr 96, fig. 34.
- (30) E. BERNAYS & J. VANNERUS, *op. cit.*, pp. 189-190, nr 120.

- (31) K. CASTELIN, in *Numismatický Casopis*, deel 14, 1950, pp. 61-63; A. ENGEL & R. SERRURE, *op. cit.*, deel III, p. 1307 en A. SUHLE, *op. cit.*, p. 166.

Het enige stuk waarop Karel IV met een zwaard staat afgebeeld is het gouden schild (chaîson d'or) met de keizerlijke titel (cfr. R. SERRURE, *Essai de Numismatique luxembourgeoise*, Parijs, 1893, en *Annuaire de la Société française de Numismatique*, deel 17, 1893, nr 115).

Afh. 7 Gouden schild
Karel IV als keizer (1355-1378)
Bohemen

Sommige numismaten hebben zelfs geopperd dat hij deze schilden te Metz zou geslagen hebben (N. VAN WERYCKE, in *Publications de la section historique de l'Institut royal grand-ducal de Luxembourg*, deel XLII, 1895, p. II). Deze stukken, die geen stelliernaam dragen, moeten echter aan Bohemen toegeschreven worden omdat Karels voorganger Jan, koning van Bohemen, ook deze denominatie heeft uitgegeven, met hetzelfde dubbele adelaars-schild (R. SERRURE, *op. cit.*, nr 43). Er kan hoe dan ook geen sprake van zijn dit goudstuk voor de vermeende te Metz geslagen florijn te houden; het is geen florijn en draagt op de keerzijde geen adelaar, maar een wit bloemen versierd kruis.

- (32) A. SUHLE, *op. cit.*, p. 179.

- (13) H. ENNO VAN GELDER & M. HOC, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713*, p. 42 & pl. 6, nr 67-5.
- (14) J. FRANCOIS & N. TABOUILLOT, *Histoire de Metz*, deel IV, preuves, pp. 88-89.
- (15) *Ibidem*, pp. 211-213.
- (16) J. SCHNEIDER, *Le mouvement économique à Metz pendant la deuxième moitié du XIVe siècle d'après les registres de la maitote*, in *Bulletin philologique et historique (jusqu'à 1715)*, 1948-50, Parijs, 1952, p. 61.
- (17) J. SCHNEIDER, *La ville de Metz aux XIIIe et XIVe siècles*, Nancy, 1950, pp. 258-259; overgenomen door P. SPUFFORD, *Handbook of medieval Exchange*, Londen, 1986, p. 182 (al moet gezeten worden op een anomalie: tweemaal 10s en verder 20s van Metz i.p.v. constant 10s van Metz); H. COLLIN, *Le compte de la construction de la maison-forte du duc de Bar à Pont-à-Mousson de 1395 à 1398*, in *Bulletin philologique et historique (jusqu'à 1610) du comité des travaux historiques et scientifiques*, 1966. Actes du 91e Congrès national des Sociétés savantes tenu à Rennes, Parijs, 1968, p. 382 en passim; J. LHERITIER, *Des monnaies de compte en usage en Lorraine, sous le règne de Ferré III (1251-1303)*, in *Annuaire de la Société d'Histoire et d'Archéologie de la Lorraine*, deel XXXIX, 1930, pp. 77-78; K. LAMPRECHT, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, Leipzig, 1885, deel II, p. 416 (naar J.M. KREMER, *Genealogische Geschichte des alten Ardennischen Geschlechts insbesondere des zu demselben gehörigen Hauses der ehemaligen Grafen zur Saarbrück*, Frankfurt-Leipzig, 1785, CD, p. 457). Slechts één afwijkende opinie: M. MOHR (*Die Finanzverwaltung der Grafschaft Luxemburg im Beginn des 14 Jahrhunderts. Auf Grund des Urbars aus den Jahren 1306-1317*,

in *Staatswissenschaftliche Studien*, deel 4-3, Jena, 1892, p. 19, noot 46) beweert dat denieren van Tours en van Metz gelijk in waarde waren begin 14de eeuw, doch hij geeft geen verwijzing naar de oorkonde waarop hij steunt.

- (38) Men dient er rekening mee te houden dat de gulden van Metz, vermeld in 1359, in 1364 zes denier meer waard was dan de andere guldens; derhalve dienen die 6 denier in mindering gebracht te worden om alles vergelijkbaar te maken.
- (39) Zie noot 22.
- (40) Dit is de oerekening van 9 gr. 6 d. uit de tekst vermeld in noot 22.
- (41) Bibliothèque municipale de Metz, nr 796, p. 101.
- (42) J. FRANCOIS & M. TABOUILLOT, *op. cit.*, deel VI, pp. 306-314.
- (43) *Ibidem*, p. 307: "Messire ly Espertires ait tel droit en cest ville que ce lui plaist à venir en la villa, il envoya son maistre maréchal devant; si fait tel monnoie comme il veult, et en tel florins comme il veult; celle monnoie si doit courre VIII jours devant sa venue, et tant comme il est en la ville, et VIII jours après son aliée; et celle monnoie doit on paure à la villence qu'elle veult".
- (44) Zie noot 41.
- (45) *Ibidem*, p. 311.
- (46) *Zie Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège*, uitg. S. BORMANS & E. SCHEOLMEESTERS, deel I, Brussel, 1893, pp. 221-222.

- (47) De rgn. *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis*, in *M.G.H. L.L. Friderici II constitutiones 1220*, nr 73, art. 10.
- (48) P. MENDEL, *Les Atours de la ville de Metz. Etude sur la législation municipale de Metz au moyen âge*, Metz, 1932, pp. 62-63.
- (49) Meestal laat men de Sachsenspiegel in 1220 aanvatten, maar recentelijk komt 1215 als begindatum voor. Deze conclusie gaat in dezelfde zin (cfr. E. NOWACK, *Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften*, Diss. 1965).
- (50) N. VAN WERVEKE, *Les relations entre Metz et Luxembourg (1363-1419)*, in *Jahrbuch der Gesellschaft für lothringische Geschichte und Altertumskunde*, deel 3, 1891, p. 297.
- (51) J.F. BOEHMER, *Regesta imperii*, deel V-1, Innsbruck, 1881, pp. 193-195 & 204.
- (52) *Ibidem*, deel VIII, p. LIV.